

УДК 322.2+32:008(477)

ХРИСТИЯНСЬКІ ДЖЕРЕЛА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ Валерій Стеценко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто вплив християнської ідеології та її вартостей на формування політичної культури українського етносу в добу Київської Русі. Аналізуються причини того, чому доба Київської Русі після запровадження в ній християнства стала часом виявлення багатьох характерних для політичної культури українського суспільства рис.

Ключові слова: політична культура, християнська ідеологія, доба Київської Русі, український етнос.

Проблема формування високої політичної культури громадян незалежної Української Держави набуває в сучасних умовах особливої ваги. В свою чергу, вона тісно пов'язана з проблемою звертання до тих духовних критеріїв політичного життя, які склалися ще в умовах християнізації України-Русі.

Хоч сам термін "політична культура" почав вживатися лише з XVIII ст., а концептуальна розробка проблем політичної культури розпочалася й взагалі у наш час, в 50-х на поч. 60-х рр. XX ст. в працях американських вчених Г. Алмонда, С. Верби, Д. Пауелла та ін., але вже у їх попередників значна увага акцентується, передусім, на ролі політичних вартостей як каталізаторів соціальних змін. Зокрема, найбільш виразно це знайшло свій вияв у теорії "суб'єктивно мотивованої соціальної дії" М.Вебера, з якої, якраз, і веде свої витoki особлива концепція політичної культури. В свою чергу, серед політичних вартостей найбільше значення мають такі структурні складники політичної культури, як політичні знання, політична ідеологія і психологія, політичний досвід і традиції, норми і зразки політичної діяльності, що обумовлюють політичне мислення і поведінку індивідів та соціальних спільнот [1, с. 263]. Все це повною мірою стосується й історії складання політичної культури українського суспільства, починаючи з найдавніших часів.

На розвитку соціально-політичного і культурного життя українського народу особливо позначились процеси його християнізації, які посилювались у Київській Русі наприкінці X ст., з часу офіційного запровадження в ній кн. Володимиром Великим християнства в якості державної релігії (акт хрещення України-Руси 14 серпня 988 р.), поєднуючись з процесами державотворення і формування нової політичної культури українського етносу. Це була подія, що мала величезний вплив на всю подальшу історію нашого народу. Зокрема, крім розвитку культури та державно-політичного життя, особливо великий вплив вона мала на мораль тогочасних українців взагалі і формування їх поглядів на ідеал людини зокрема, на

чесноти такої людини, серед яких не останнє місце займали і певні політичні wartości.

Після свого охрещення Київська Русь увійшла до складу європейських країн, які на той час вже були християнськими, що значно розширювало можливості обміну здобутками культури, включно з її політичною галуззю. Посередником у поширенні на Русі досягнень світової культури стала Візантія, яка синтезувала культурні надбання християнського Сходу і Заходу, а також передуючі християнству головні здобутки світової цивілізації, особливо античної епохи з її детально розробленими правовими нормами, формами державотворення і політичного життя. Поряд з цим, слід враховувати, що культурні здобутки Київської Русі періоду християнізації не були лише наслідком запозичення чужих традицій. Насправді культурні зв'язки між Давньоукраїнською державою і Візантією та західноєвропейськими країнами відзначалися помітними взаємовпливами. Освоєння українцями вартостей різних галузей візантійської та західної культури відбувалося у взаємодії з процесами внутрішньої еволюції давньоукраїнського суспільства, наявними досягненнями у сфері його державного життя, традиціями дохристиянської (язичницької) культури, включно з притаманними їй початковими політичними уявленнями [2, с. 29–59].

Подібною була і специфіка сприйняття українцями-русичами християнської ідеології. Християнство в Україні-Русі, як і скрізь, набувало етнічних рис. Абсолютна Євангельська істина сприймалась українським народом відповідно до його психічних властивостей, історії і побуту, що відбилось не лише на його релігійних обрядах, моралі, а й на виховному ідеалі, який став одним з важливих світоглядних чинників формування нової політичної свідомості українського етносу, вартостей його політичної культури. Християнство не заперечувало всього того, чим жив до його прийняття український народ. Воно залишало й освячувало те, що не суперечило його духові. Таким чином, вироблявся світогляд, мораль, звичаї та норми (включно з політичними), в яких органічно поєднувалось євангельське вчення з деякими непротивними йому елементами попередньої дохристиянської української культури [3, с.118].

Християнський світогляд став важливою підвалиною формування самосвідомості індивіда в давньоукраїнському суспільстві. Попередні міфологія і язичництво, яке на ній ґрунтувалося, були самосвідомістю родоплемінних спільностей. В них людина ще не повністю осмислювала себе як особистість, на першому місці її світосприйнятті були потреби роду, племені, її особисте “єго” розчинялося у загальному, спільному. Християнство ж проголосило принцип всезагальної гріховності і цим змістило центр уваги людини з зовнішніх відносин на її відносини з самою собою, на осмислення себе у системі людських стосунків, свого місця у світі, своєї відповідальності перед Богом і людьми. У дохристиянському світі панував культ сили. Християнство ж принесло на Русь нові моральні вартості, передусім любов до ближнього, милосердя, прощення, що, в свою чергу, вплинули і на розвиток політичної культури українського етносу. Значну роль не лише у моральному й політичному прогресі давньоукраїнського суспільства відіграли також про-

голошені християнством принципи рівності всіх перед Богом, однаковості прав і обов'язків, засудження ним міжплемінної ворожнечі тощо.

Вплив християнської ідеології на культурний розвиток Київської Русі був досить складним. Тут переплелися інтереси Церкви з потребами державно-політичного життя. Яскравим зразком цього стала діяльність Ярослава Мудрого, який здійснював широку антивізантійську політику разом з першим українським митрополитом Київським Іларіоном (з 1051 р.), прагнучи звільнити Українську Церкву з-під залежності від Константинопольського патріарха і цим зміцнити міжнародний престиж своєї держави, що, безумовно, створювало сприятливі можливості для розгортання активної патріотичної просвітницької діяльності в давньоукраїнському суспільстві. Так, починаючи з XI ст., суттєвим складником його ідеології стає політична думка, в основу якої була покладена ідея патріотизму, любові до своєї Батьківщини і відданості її державним інтересам.

Важливу роль у вихованні почуття патріотизму як відповідної вартості в свідомості громадян давньоукраїнського суспільства відігравала оригінальна Києворуська література, яку творили як інтелектуальні кола церковної ієрархії (церковні письменники), так і представники світської еліти Київської Русі. На важливій ролі виховання морального і політичного ідеалу в історії українського народу і місця в цьому процесі національної еліти завжди наголошували ідеологи українського націоналізму. Як писав свого часу Ярослав Стецько, боротьба за ідеал волі й самостійності починається від усвідомлення прав і мети рідного народу – його національної ідеї. Це усвідомлення викристалізовується у щоденному житті, утверджується вихованням в родині і суспільстві. Звідси постійна дискусія про якість еліти, тобто тих, які виховують, спрямовують, керують. Від якостей еліти залежать форми виховання і високий рівень свідомості народу. Еліта впливає в народ хотіння бути народом, волю діяти, вона стимулює й політичну активність народу [4, с. 9].

Яскравими представниками такої національно свідомої і патріотично налаштованої української еліти були церковні письменники Лука Жидята, Феодосій Печерський, Кирило Туровський, в творах яких, а також в “Поученні дітям” кн. Володимира Мономаха знайшла відбиток християнська традиція в розумінні ідеалу людини. Основне завдання церковних письменників, яке вони ставили перед собою, полягало в тому, щоб поширювати в народі Христову науку, виховувати в дусі християнської моралі і християнських чеснот. Ось чому вони несли в народ євангельський ідеал людини, основні риси якого – віра в Бога, відданість Його волі, любов до Бога і ближнього, смирення, правдивість, любов до Церкви Божої, пошана до батьків і старших – об'єктивно сприяли і формуванню найсуттєвіших вартостей нової політичної культури українського етносу.

В основу морального і пов'язаного з ним політичного виховання українського народу церковні і світські письменники княжих часів клали страх Божий. Володимир Мономах в “Поученні дітям” писав: “Передусім для Бога й душі своєї страх Божий майте” [5, с. 51]. Але страх Божий, про який пишуть письменники княжих часів – це не рабський страх, а благоговіння перед всемогутністю й Ве-

личчю Божою. Він поєднується з надією на милосердя Боже й вірою в Його Провидіння. Письменники Київської Русі часто підкреслюють, що всяке нещастя залежить від самої людини, що це кара за наші гріхи і, коли ми каємось, ця кара минає. Так, Феодосій Печерський писав: “Наводить Бог по гніву своєму, кару всяку..., бо не прагнемо Бога; а уособиці й війни бувають від спокуси диявольської і від злих людей. Бог не хоче зла людині, а добра... Коли покаємось, то будемо у тому, у чому нам Бог велить...” [5, с. 58]. Тому не слід в нещасті впадати у відчай. “В напасті терпи, – каже Лука Жидята, – на Бога надію май” [5, с. 50].

Ця віра в Провидіння, будучи основою терпіння у всіх невдачах в житті, була джерелом бадьорості духу, мужності, здорового християнського оптимізму, якого вчили українців письменники Київської Русі. З особливою переконливістю цей оптимізм відбитий в “Поученні дітям” Володимира Мономаха “Смерті, діти, не бійтеся, – писав він, – ні війни, ні від звіра, а мужське діло робіть, як сам Бог дав...” [5, с. 53]. В такому ж дусі повчав і єпископ Кирило Туровський, який у своїх проповідях закликав вірних терпляче переносити життєві незгоди, покладаючись на Боже Провидіння.

Згідно християнського ідеалу людини, любов до Бога має сполучатись з любов’ю до ближнього, що виявляється передусім у справах благодійності, в піклуванні про хворих, убогих, сиріт, вчили давньоукраїнські письменники Володимир Мономах і Лука Жидята. Любов до ближнього, в свою чергу, за християнським ідеалом людини, має поєднуватись з правдивістю, чесністю, миролюбством, вірністю даному слову. В чисто євангельському дусі письменники Київської Русі вимагали від своїх сучасників лагідності й смирення, засуджували гордощі (Володимир Мономах), вчили ставитись з пошаною до старших людей і батьків, сердечно відноситись до інших людей (Лука Жидята), володіти свободою, не коритись пристрастям й обмежувати свої інстинкти. “Научися, вірний чоловіче, – пише Володимир Мономах, – бути благочестивим діячем! Научись по слову євангельському очима управлять, тіло підкорювать, язик утримувать, гнів придушувать, думки чисті мати, спонукувати себе до добрих діл ради Господа...” [3, с. 122]. Безумовно, виховання всіх цих чеснот впливало і на формування політичної культури українського етносу.

За високу чесноту письменники княжого періоду визнавали любов до Батьківщини, засуджували князівські чвари і міжусобиці, як справжні патріоти рідної землі закликали князівську еліту припинити боротьбу між собою, що руйнувала єдність Київської Русі: “Навіщо губимо Руську землю, самі між собою ворожнечу роблячи... Бережімо Руську землю” [3, с. 123]. Смерть за рідну землю визнавалась за почесну й славу, за виконання обов’язку перед Батьківщиною. “Краще на своїй землі кістками лягти, ніж на чужій землі славним бути”, – написано у Галицько-Волинському літописі [3, с. 123].

Християнський ідеал людини, накреслений в творах письменників княжої доби мав не тільки теоретичне, а й дієво-практичне значення, широко реалізовувався в житті українського народу. Про це свідчить передусім той факт, що Київська Русь дала цілу плеяду історичних діячів, які були втіленням цього ідеалу. Такими

були князі Борис і Гліб (перші українські святі), Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, св. Антоній і Феодосій Печерський, митрополит Іларіон, ігумени Данило Подорожник і Данило Заточник й багато інших. Яскравим втіленням християнського виховного ідеалу серед українських князів був Володимир Мономах, який поєднував в собі високі моральні чесноти і політичну культуру. Він об'єднував у своїй особі глибоку віру й надію на Боже провидіння, мужність лева і християнську лагідність, політичну і життєву мудрість, високу для того часу освіченість з смиренням, глибокий патріотизм, надзвичайну хоробрість у боротьбі з ворогами українського народу і доброзичливе ставлення до чужинців, що не шкодили Україні, величність князя і відсутність всякої пихи, велику гостинність і християнське милосердя до бідних, старших, хворих і сиріт. Своєю мужністю і високим духовним аристократизмом Володимир Мономах нагадує Святослава Завойовника. Це – той же тип українського князя – патріота своєї рідної землі, що турбується за її долю, велич своєї держави, примноження її слави та авторитету у світі, але пройнятий духом християнства. На відміну від церковних письменників (Лука Жидята, Кирило Туровський та ін.), в творах яких християнський ідеал людини будується виключно на євангельських рисах, у заповіті нащадкам Володимира Мономаха євангельська мораль переломлюється через призму тогочасного українського життя й органічно сполучається з кращими українськими традиціями.

Християнські погляди на життя й призначення людини, відображені в творах письменників княжої доби, поширювались не тільки у вищих прошарках українського народу, а й в народних масах, стаючи основою особистої й суспільної моралі, сприяючи формуванню вартостей політичної культури тогочасного українського суспільства. Вплив на народні маси морально-християнських поглядів старокиївських письменників пояснюється цілим рядом обставин. Одна з них та, що в старовину не було такого різкого поділу між різними шарами населення, що згодом помічається в наступні віки при бюрократичному державному устрої. А особливо поширенню серед українського народу християнських поглядів на мораль і виховання сприяли церкви і монастирі, які в Київській Русі були майже єдиними вогнищами освіти. До них тяглися маси українського люду, щоб одержати від них настанови, як керівництво в своєму щоденному житті.

Духовенство в Київській Русі було виборним і брало участь у всьому житті українського народу. Внаслідок свого виборного становища тогочасна церковна ієрархія набула народного характеру, стала своєю для українського суспільства і сама одержала від нього сильний вплив. На княжих нарадах і з'їздах на першому плані бачимо духовенство. Єдність Української Церкви була найбільш благодатною силою для України-Русі серед удільної ворожнечі, ієрархи вступали майже в кожную сварку князів як миротворці і ходатаї за спільне благо народу, утримували князів від усобиць. Митрополит Никифор з приводу цього так казав ворогуючим князям: "Ми поставлені від Бога в Руській землі, щоб утримувати вас від кровопролиття, щоб не проливалась кров християнська на Руській землі..." [3, с.127]. А митрополит Миколай застерігав їх: "Коли почнете воювати один з одним, то пога-

нці візьмуть землю Руську, що її придбали батьки ваші, вони з великим трудом і хоробрістю піклувались про Руську землю та інші землі приєднували, а ви хочете губить землю Руську [3, с. 127].

Так поруч з християнським ідеалом людини вироблялися і набували чітких форм політичні вартості українського народу, що зрослися з його душею, увійшли в плоть і кров його, ставши керівними в особистому й громадському житті. Звідси випливає і сформоване в той час переконання, що для українця центральним пунктом світу є Україна, українські люди й українські землі, концентруючись в гаслі “Україна – понад усе!” Це стає такою ж нормальною річчю для духовності українського етносу – визнавати свій край за середину світу, як для одиниці фізично здорової визнавати, передусім, свій власний організм як найдовершеніший. Першою прикметою цього стає відрух до оборони всього свого рідного, своєї рідної землі, своєї волі й незалежності, своїх вірувань, свят і обрядів. Цей відрух, складаючись в українських землях від найдавніших часів, згодом постав у потужному гімні козацької України XVII ст.: “Та нема лучче, та нема краще, як у нас, на Україні...” [6, с. 167–168]. Саме в часи християнізації Київської Русі склалась в надрах її політичної культури українська національна ідея – найвища мета української нації, її одвічна провідна зірка, всеохоплююча конституція, виражена і сконцентрована у програмі національного державотворення, розвитку економіки, освіти, науки, духовності, моралі. Вона ж згодом будила кращих синів і дочок України після втрати нею незалежності до боротьби за волю і щастя рідного народу, за відновлення його державності [7, с. 75].

Доба Київської Русі після запровадження в ній християнства стала часом виявлення багатьох характерних для політичної культури української людини рис. Прагнення до особистої свободи і відповідальність перед релігійними святощами та рідною землею, як підкреслював Ю. Липа, – це перша і найважливіша прикмета київської людини. А друга її прикмета – в прагненні поширення впливу Києворуської держави на сусідні землі. Сила християнської доби Києва саме в його апостольстві. Київські люди проповідують християнство язичницьким племенам і над Окою, і над Онегою, будують церкви і закладають міста над Білим морем. Врешті, за місіонерами ставлять залоги, християнізують, поширюють свою мову і владу люди Києва, войовники й купці. Ці традиції місіонерської, територіальної й вільної торгівельної експансії Києва ніколи не забувалися в історії українців, червоною ниткою проходять через всю історію української дипломатії. В кожному разі образ Києва, Міста – Апостола й Міста – Войовника увійшов в історичну свідомість українського етносу [6, с. 183–187]. На це значення політичних традицій Київської Русі для розбудови незалежної України вказують і сучасні українські політичні діячі, підкреслюючи, що за довгі століття неволі, протягом яких українці лише на короткий час відновлювали свою державність, вони втратили смак свободи і тому повинні, позбувшись комплексу меншовартості, знову вчитися будувати українську державу, спираючись в цьому на її давні традиції [8, с. 114].

Такою, зокрема, є значна роль символів і емблем у політичній культурі населення Київської Русі, які згодом закріпились і в свідомості наступних поколінь

українського народу, живлячи протягом століть своїми образами його прагнення до відновлення своєї державної незалежності. Недаремно в новій українській державі – УНР, створеній 1918 р., був прийнятий традиційний для Київської Русі державний символ, недаремно його поновлено в сучасній Україні. Під цим знаком розпочалася нова українська державотворча традиція у ХХ ст., під ним українці прямують у ХХІ ст. Цей символ тризуб, знак апостольства Києва, герб Володимира Святого.

1. Політологічний енциклопедичний словник. К., 1997.
2. Семчишин М. Тисяча років української культури. К., 1993.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. Брюсель–Торонто–Нью-Йорк–Лондон–Мюнхен, 1976.
4. Стецько Я. Українська визвольна концепція. Мюнхен.
5. Миропольський С. Нариси по історії церковно приходських шкіл. СПб, 1894.
6. Луца Ю. Призначення України. Л., 1992.
7. Трохимчук С. Українське державотворення. Л., 1997.
8. Косів М. Двоязичіє чи без'язичіє? Л., 1998.

**THE CHRISTIAN SOURCES OF POLITICAL CULTURE
OF KYIVAN RUS
Valeriy Stetsenko**

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The influence of Christiane ideology and it is values on the formation of political culture of the Ukrainian ethgos in the times of Kyivan Rus art discussed in the article. The author analyses the reasons why the epoch of Kyivan Rus after the introduction of Christianity became the period of the appearance of a number of features characteristic of political cultue of the Ukrainian society.

Key words: political culture, Christian ideology, period of Kyivan Rus, Ukrainian ethnos.

Стаття надійшла до редколегії 04. 03. 2002

Прийнята до друку 10. 05. 2003